

GRANICE PRZEKŁADU: POLSKO-NIEMIECKO- -ŻYDOWSKIE POGRANICZE LITERACKIE

Jak to, co im przypadło w udziale, mogło się zdarzyć w jednym języku,
nie mówiąc nawet o tym, jak mogłoby być opowiedziane w innym?

Ali Smith, *There but for the*, New York: Pantheon, 59

Według Rolanda Barthes’a język jest jak skóra – jest powierzchnią, którą dotykamy drugiego człowieka (Barthes 1977). Jeśli to prawda, to spotkanie ponad granicami języka wymaga od nas radykalnego przepoczwarczenia, zrzucenia skóry, utworzenia nowej. Rzadko ten proces jest tak namacalny, i rzadko tak wiele od niego zależy, jak w przekładzie literatury. Właśnie poprzez literaturę w tłumaczeniu porozumiewamy się ponad granicami. A to, o czym mówić nam trudno, najtrudniej nam też przetłumaczyć.

Kolejne strony tego tomu będą dotyczyć szczególnie trudnego obszaru przekładu: doświadczenia żydowskiego, które znajduje odzwierciedlenie we współczesnej literaturze polskiej i niemieckiej. W obu krajach w ostatnich dekadach bardzo wzrosło zainteresowanie kulturą żydowską. Przeżywa ona renesans, mimo że nie wszyscy jej nowi orędownicy są Żydami. Na tę fascynację żydowskością w Polsce i Niemczech warto spojrzeć z perspektywy porównawczej. Postać Niemca gra przecież główną rolę w polskiej wizji polsko-żydowskich relacji w czasie drugiej wojny światowej, Polska zaś jest ważnym punktem odniesienia w niemieckiej pamięci o Żydach – jako kolebka wschodnioeuropejskiego żydostwa, którego portret przedstawiony przez Martina Bubera, Josepha Rotha czy Alfreda Döblina na długo odcisnął piętno na niemieckojęzycznej tradycji literackiej, a także jako przestrzeń Zagłady. Ale czy pamięć i literackie struktury narracji w tej polsko-niemiecko-żydowskiej triadzie są wza-

jennie przetłumaczalne? W jaki sposób pamięć o Innym pełni funkcję autopoznawczą?

Po jednej stronie co piąta niemieckojęzyczna książka przetłumaczona na język polski w ramach zainicjowanego w 2005 roku przez fundację S. Fischer Stiftung projektu Kroki/Schritte, wspierającego przekład niemieckojęzycznej literatury na polski, była poświęcona historii Żydów bądź zawierała motywy żydowskie. Po drugiej zaś tacy autorzy jak Hanna Krall i Henryk Grynberg, których proza w znacznym zakresie dotyczy żydowskiego doświadczenia i Holokaustu, cieszą się w Niemczech dużym uznaniem¹. Także pozycje adresowane do szerszego kręgu czytelników, np. *Listy miłości* (1991) Marii Nurowskiej, opisujące historię żydowskiej prostytutki w getcie warszawskim, rozeszły się w Niemczech w nakładzie setek tysięcy egzemplarzy. Do jakiego stopnia jednak żydowskie doświadczenie w Polsce (w wersji biograficznej lub sfabularyzowanej) jest przetłumaczalne dla niemieckiego czytelnika i odwrotnie: jakich wyzwiań przysparza niemiecka lub austriacka narracja polskim tłumaczom i odbiorcom?

Przekład literacki jest też formą przekładu kulturowego, ponieważ tłumacz za każdym razem jest zmuszony do stawiania hipotez o innym „możliwym świecie” (*mondo possibile*) (Eco 2003: 45). W proces ten, oparty na odniesieniach do własnego świata, zawsze mogą się wkraść zafałszowania, „możliwy świat” będzie bowiem w naszej wyobraźni nabierał cech „naszego świata”, który dobrze znamy (Jones 2003: 45). Jak różne są jednak te „możliwe światy” dla polskiego i niemieckiego czytelnika? Czy „żydowski świat” będzie tym samym miejscem dla Polaków, Niemców, Austriaków? Jaką rolę w przekładzie odgrywają debaty publiczne o polsko-żydowskich czy niemiecko-żydowskich relacjach, często wywołujące też odzew literacki? Co gubi się w tłumaczeniu, co pozostaje do końca niezrozumiałe, co budzi kontrowersje?

Na te pytania próbują tutaj odpowiedzieć cztery pary polsko- i niemieckojęzycznych autorów oraz ich tłumaczy. Seria spotkań, których zapis

¹ Do tej pory w przekładzie na niemiecki ukazało się dwanaście książek Hanny Krall, od *Zdążyć przed Panem Bogiem* (1977), wydanej w Niemczech po raz pierwszy w 1979 roku (*Dem Herrgott zuvorkommen*), do powieści *Różowe strusie pióra* (2009) / *Rosa Straußenfedern* (2012). Za swoje osiągnięcia literackie autorka otrzymała kilka niemieckich nagród, m.in. Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung (1999) oraz Würth-Preis für Europäische Literatur (2012). W niemieckim tłumaczeniu ukazało się też pięć pozycji Henryka Grynberga: *Żydowska wojna* (1965) / *Der jüdische Krieg* (1972), *Kadisz* (1987) / *Kalifornisches Kaddisch*, (1993), *Dzieci Syjonu* (1994) / *Kinder Zions*, (1995), *Drohobycz, Drohobycz* (1997/2000) i *Prawda nieartystyczna* (1984) / *Unkünstlerische Wahrheit* (2014).

znajdą czytelnicy w tej części tomu, zorganizowana pod hasłem „O przekładzie na przykładzie”² w polsko-niemieckiej księgarni Buchbund w Berlinie w 2013 roku, dotyczyła czterech bardzo różnych pozycji literackich: *Piaskowej Góry* Joanny Bator (przeł. Esther Kinsky), *Rodowodów* Roberta Schindla (przeł. Jacek St. Buras), *Utworu o Matce i Ojczyźnie* Bożeny Keff (przeł. Michael Zgodzay) oraz *Aimée & Jaguar* Eryki Fischer (przeł. Katarzyna Weintraub). Wspólnym mianownikiem tych utworów jest tematyka żydowska i uznanie czytelników po obu stronach Odry.

Przetłumaczyć Jedwabne

Piaskowa Góra Joanny Bator, przetłumaczona na niemiecki przez Esther Kinsky, a niedawno wydana także w hebrajskim przekładzie Ilaya Halperna, to nie tylko jedna z pierwszych polskich powieści o „nowych Żydach”, którzy dopiero jako dorośli ludzie dowiadują się o swoich żydowskich korzeniach, ale też polsko-żydowska historia miłosna z Jedwabnem w tle. To w rocznicę pogromu w Jedwabnem Bator uśmierca swojego żydowskiego bohatera, Ignacego Goldbauma, który ginie w płonącej wiejskiej chałupie podpalonej przez bohatera polskiego podziemia, Janka Kosa. *Piaskowa Góra* to także obraz polskiego antysemityzmu wrośniętego w samą strukturę języka. Esther Kinsky musiała sięgnąć po neologizmy, żeby przełożyć takie czasowniki jak „żydzić” lub „użydzić”, i improwizować, by oddać koloryt tzw. żydłaczenia – parodii żydowskiej wymowy. Mimo wszystko alegoria Jedwabnego jest dla niemieckiego czytelnika zapewne mniej czytelna. Powidoki płonącej stodoły gubią się w przekładzie. Czy jednak pamięć zbiorowa w ogóle przekładowi podlega? Czy Niemcy są w stanie zrozumieć, jakie duchy nie dają spokoju Polakom? Czy każdy pozostaje ostatecznie ze swoimi widmami?

² Tytuł serii zapożyczono z książki Elżbiety Tabakowskiej, *O przekładzie na przykładzie. Rozprawa tłumacza z „Europą” Normana Daviesa* (1999). Opublikowane na następnym stronach rozmowy z autorami i tłumaczami przeprowadziły Magdalena Waligórska i Magdalena Marszałek.

Mit niewinności

Rodowody to powieść austriackiego prozaika i poety Roberta Schindla powstała w związku z debatą wokół tzw. afery Waldheima. Kiedy w 1986 roku Kurt Waldheim, były sekretarz generalny ONZ, kandydował w austriackich wyborach prezydenckich, wyszło na jaw, że podczas wojny należał do SA. Niechlubna przeszłość późniejszego prezydenta (1986–1992) wstrząsnęła krajem i wywołała długą, intensywną debatę na temat odpowiedzialności Austrii za zbrodnie nazistowskie. Powieść Schindla ukazała się w Polsce dopiero dwadzieścia lat później, w 2006 roku, kiedy przez Polskę przetaczała się dyskusja nad *Strachem* Jana Tomasza Grossa. Choć oddzielone od siebie w czasie i traktujące pozornie o odrębnych sprawach, austriacka i polska debata miały pewien punkt wspólny – w obu krajach oznaczały koniec mitu o niewinności. *Rodowody* Schindla, przetłumaczone z brawurą przez Jacka St. Burasa, opowiadają o winie i niemożności uwolnienia się od balastu historii, lecz także o dziedziczeniu traumy. Polacy i Austriacy, jak stwierdza Schindel, wyhodowali własny rodzaj tradycyjnej wrogości wobec Żydów i niosą brzemień winy, które będzie odczuwalne również w następnych pokoleniach. Tylko odważna konfrontacja z przeszłością – zdaje się mówić Schindel – może nas uleczyć.

Matka i ojczyzna

Odważną konfrontacją jest bez wątpienia *Utwór o Matce i Ojczyźnie* Bożeny Keff. Jego radykalny, przeniknięty intertekstualnością język i eksperymentalna forma, klasyfikowana przez krytyków jako opera lub oratorium, jeżeli leczy, to tylko przez rozcinanie ran. Toksyczny dialog matki i córki, lub raczej dwa ścierające się z sobą monologi, to naruszenie niejednego tabu, zwłaszcza że chodzi tu o matkę-Żydówkę, ocalałą z Holocaustu. *Utwór* to głos „drugiego pokolenia”, zatrutej historią, zainfekowanego bólem swoich rodziców, którzy przeżyli Zagładę, i szukającego własnej tożsamości poza ciasnym gorsetem martyrologii. Michaelowi Zgodzayowi wypadło szukać niemieckich ekwiwalentów dla mocno onomatopiecznego, ale i agresywnego języka Keff, który aż tętni od polskich fobii. Wulgaryzmy w *Utworze*, z którymi zmierzył się Zgodzay, wyrażają nie tylko żółć córki wobec matki, ale także polską żółć wobec Innego. Obserwacje Keff na temat współczesnej Polski poruszają niejedną wrażliwą strunę również w Niemczech.

Między prawdą a fikcją

Gdzie jednak przebiega granica pomiędzy tym, co literackie, a tym, co historyczne? Pytanie jest nieuniknione podczas lektury *Aimée & Jaguar* (1994), powieści, której polski przekład ukazał się stosunkowo niedawno (2008). Erica Fischer rekonstruuje tu historię miłości Felice Schragenheim, młodej Żydówki ukrywającej się w Berlinie, i Lilly Wust, żony oficera Wehrmachtu. Słuchając wspomnień Wust, docierając do świadków i badając materiały archiwalne, Fischer tworzy opowieść o poszukiwaniu prawdy historycznej i zarazem o jej nieosiągalności. Bogate przypisy Katarzyny Weintraub wprowadzają polskiego czytelnika w kontekst historyczny i realia życia tzw. nurka, ukrywającego się Żyda – które, choć podobne, nie do końca odpowiadały polskim realiom ukrywania się „po aryjskiej stronie”. Jak uczy nas historia *Aimée i Jaguar*, istnieje więcej niż jedna prawda o przeszłości, a jej poszukiwanie i przenoszenie (*translatio*) ponad granicami jest zadaniem w równej mierze historyków co pisarzy i tłumaczy literatury.

Bibliografia

- Barthes R. 1977. *Fragments of discourse*, przeł. M. Bieńczyk, Warszawa: Altheia.
- Bloom H. 1973. *Łęk przed wpływem*, przeł. A. Bielik-Robson, M. Szuster, Kraków: Universitas.
- Bronner S.J. (red.). 2008. *Jewish Cultural Studies*, t. I, *Jewishness. Expression, Identity and Representation*, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization.
- Bronner S.J. (red.). 2014. *Jewish Cultural Studies*, t. 4, *Framing Jewish Culture. Boundaries and Representations*, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization.
- Eco U. 2003. *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Milano: Bompiani.
- Fischer E. 1994. *Aimée und Jaguar*, Köln: KiWi.
- Gruber R.E. 2002. *Virtually Jewish. Reinventing Jewish Culture in Europe*, Berkeley: University of California Press.
- Iser W. 1996. *The Emergence of a Cross-Cultural Discourse. Thomas Carlyle's Sartor Resartus*, w: S. Budick, W. Iser (red.), *The Translatability of Cultures. Figurations of the Space Between*, Stanford: Stanford University Press, 245–264.
- Jones T. 2003. *Translation and Belief Ascription. Fundamental Barriers*, w: P.G. Rubel, A. Rosman (red.), *Translating Cultures. Perspectives on Translation and Anthropology*, Oxford: Berg, 45–73.

- Lehrer E. 2007. *Bearing False Witness? „Vicarious” Jewish Identity and the Politics of Affinity*, w: D. Glowacka, J. Zylinska (red.), *Imaginary Neighbors. Mediating Polish-Jewish Relations after the Holocaust*, Lincoln–London: University of Nebraska Press, 84–109.
- Lehrer E.T. 2013. *Jewish Poland Revisited: Heritage Tourism in Unquiet Places*, Bloomington: Indiana University Press.
- Lehrer E. 2014. *Na szczęście to Żyd: Polskie figurki Żydów / Lucky Jews: Poland's Jewish Figurines*, Kraków: Ha!art.
- Nurowska M. 1991. *Listy miłości*, Warszawa: Alfa (niem: *Briefe der Liebe*, Fischer Verlag, 1992).
- Polonsky A., M.C. Steinlauf (red.). 2003. *Polin*, t. 16, *Focusing on Jewish Popular Culture in Poland and its Afterlife*, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization.
- Prokop-Janiec E. 2013. *Pogranicze polsko-żydowskie. Topografie i teksty*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rubel P.G., Abraham R. 2003. *Introduction. Translation and Anthropology*, w: P.G. Rubel, A. Rosman (red.), *Translating Cultures. Perspectives on Translation and Anthropology*, Oxford: Berg, 1–22.
- Steinlauf M. C. 2001. *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć Zagłady*, Warszawa: Cyklady.
- Tokarska-Bakir J. 2013. *PL: Tożsamość wyobrażona*, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Weiss I. 2002. *Jewish Disneyland – the Appropriation and Dispossession of „Jewishness”*, „Golem: Europäisch-Jüdisches Magazin”, <http://www.hagalil.com/golem/diaspora/disneyland-e.htm> (dostęp: 13.01.2009).